

ОЛЕНА ЦИМБАЛЕНКО

СПРАВА НЕ В ДІАГНОЗІ

*Як керувати розвитком дитини
та формувати необхідні навички*

«ДУХ І ЛІТЕРА»
2024

УДК 37.091.2:159.922.7
Ц61

Цимбаленко Олена

Ц61 Справа не в діагнозі. Як керувати розвитком дитини та формувати необхідні навички. — К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. — 176 с.

ISBN 978-617-8262-30-3

Книга «Справа не в діагнозі. Як керувати поведінкою дитини та формувати необхідні навички» є відображенням професійного шляху корекційного педагога, поведінкового аналітика, кандидата психологічних наук, автора та засновника освітніх проєктів Олени Цимбаленко. В книзі проведено якісний аналіз існуючих підходів до розуміння причин порушень розвитку, зокрема порушення спілкування, у дітей, порівняльний аналіз успішних корекційних методик. На підставі проведеного аналізу запропоновано шлях подолання порушень спілкування у дітей, що базується на корекції дитячо-батьківських стосунків, формуванні авторитету батьків та інших значущих дорослих. В книзі наведені реальні приклади корекційної роботи за запропонованою методикою, що увійшли в дисертаційне дослідження автора. Всі приклади та історії, наведені у книзі, є абсолютно реальними, методики апробованими і підтвердженими.

Книга висвітлює важливі питання мотивації у дитини та роль дорослих у цьому процесі. Детально описано методики формування мовлення та продуктивного мислення.

Проблематика, якої торкається автор, буде цікава широкому колу читачів, адже коли йдеться про порушення розвитку, то, як наголошує автор, справа не в діагнозі.

УДК 37.091.2:159.922.7

Усі права зарезервовані, включаючи право на повне або часткове відтворення в будь-якій формі.

ISBN 978-617-8262-30-3

© Цимбаленко О., 2023
© «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024

ВІДГУКИ ПРО КНИГУ

Взаємодія сімей, у яких виховуються діти з РАС чи з РДУГ, та фахівців, що здійснюють супровід особливих дітей та їхніх родин — вельми актуальне питання. Найчастіше саме осмислена робота з родиною дає відповідний результат, що може вплинути на все подальше життя дитини, яка зростає більш адаптованою до викликів сьогодення і може вести свідоме повноцінне життя. У всьому світі дослідники та практики наголошують на важливості саме взаємодії родин і фахівців, які спроможні навчити дорослих та допомагати їм в навчанні та розвитку їхніх дітей. Значущий дорослий — необхідний чинник розвитку, але саме батьки часто залишаються наодинці з проблемами, пов'язаними з особливостями розвитку дітей з РАС і РДУГ. Для системи освіти в нашій країні це питання особливо складне і болюче через відсутність фахівців, які готові тривалий час співпрацювати з родиною. Досвід Олени Цимбаленко доводить, наскільки результат залежить від послідовних дій родини, психологів та педагогів; і цей досвід вартий того, щоб бути зразком і для фахівців, і для батьків. Батьки приймають усі основні рішення щодо дитини, від сім'ї залежить, наскільки рекомендації фахівців втілюватимуться в життя. При аутизмі часто ускладнюється перенесення навичок із середовища, в якому відбувається навчання, в реальне життя. Очевидно, що батьки та фахівці, працюючи в одній команді, можуть докорінно змінити життя дитини. Книга є цінним посібником, який на конкретних прикладах пояснює динаміку командної роботи і дає розуміння, наскільки недостатній рівень довіри та співробітництва між бать-

ками та фахівцями, обмеженість та спотворення знань і уявлень про аутизм та можливості лікувально-корекційної роботи може зіпсувати кінцевий результат. Книга Олени Цимбаленко переконливо доводить, що співпраця можлива і необхідна, а мотивація до такої співпраці — цінний багаторічний досвід цієї авторки.

*Катерина Гольцберг,
дитяча та сімейна психологиня*

На сучасному етапі розвитку психології найбільш актуальним питанням є визначення особливостей розвитку дітей, які відрізняються від інших, а також, на жаль, толерантності до тих особливостей розвитку, які віддаляють дитину від соціуму, інвалідизуючи родину. У книзі Олени Цимбаленко проаналізовано різні теорії виникнення найбільш важкої для розуміння корекції категорії дітей — з розладами аутистичного спектра. Таких діток відрізняє від інших дітей відсутність або суттєвий дефіцит комунікативних потреб. Як зазначає авторка, окремо взята теорія не може пояснити причини проблем розвитку у, власне, окремої дитини. Адже популярний на сьогодні «діагноз» «відставання у психо-мовленнєвому розвитку з рисами аутизму» є досить поширеним, але приховує в собі безліч інших діагнозів — від мінімальної мозкової дисфункції і дислексії до опозиційної поведінки непокори. Більшість дітей з таким діагнозом вчасно не здобувають навичок розмовного мовлення, не спілкуються з батьками та ігнорують їхні вимоги, а затим — і вимоги соціуму, не можуть регулювати свої емоційні стани. Але, незважаючи на діагноз, у таких дітей головна спільна риса — дефіцит комунікативних потреб. Саме така назва книги, на мою думку, не випадкова. Проаналізований величезний досвід роботи з дітьми, яких соціум зовсім «нетолерантно» ізолює в домашні умови (їх випроваджують із садочків і шкіл на «домашнє навчання»), дає підґрунтя до подаль-

ших досліджень і ретельної роботи щодо зміни підходів до занадто толерантного ставлення до проблемної поведінки дітей, в основі якої є досить стійке небажання спілкуватися з іншими людьми. Залишаючи таких дітей без допомоги, ми перекреслюємо їхнє майбутнє, а також майбутнє їхніх родин. Зрештою — і наше майбутнє, бо таких дітей без правильної корекційної роботи стає все більше. Книга буде корисною передусім для фахівців, які працюють з дітьми з особливим розвитком, а також для батьків.

*Наталія Компанець,
кандидат психологічних наук, нейропсихолог*

Потреба в такій книзі не лише назріла, а й перезріла. На жаль, в україномовному просторі дуже мало відповідної літератури, де розкривається тематика роботи з дітьми із особливими потребами, а ще і до того ж, коли автор опирається на власний досвід корекційної педагогіки. В своїй книзі Олена Цимбаленко вдало поєднує науковий стиль зі зрозумілими прикладами та підходами, які будуть корисними як науковцям, так і практикам і теоретикам, а також батькам як керівництво до дії при роботі зі своїми дітьми. Водночас книга буде корисною не лише фахівцям чи рідним, які дотичні до питань корекції та роботи з дітьми із особливими потребами, а й батькам нормотипових дітей, адже в цій праці наведена інформація щодо поведінкових аспектів та формування поведінкових патернів, які стануть в нагоді всім батькам. Суттєва цінність книги в тому, що авторка Олена Цимбаленко є практиком, яка на своєму досвіді апробувала представлені у книзі підходи та методики і має багаторічну практику корекційної роботи дітей з особливими потребами, а також є прекрасним науковцем, що володіє термінологічним апаратом. Тож книга поєднала в собі наукову та практичну цінність і значущість, що дуже важливо в сучасному науково-прак-

тичному просторі. Ця актуальна та значима книга стане в нагоді як педагогам, так і батькам.

*Доктор філософських наук, освітній експерт
Віталій Хромець*

*Кандидат наук з державного управління, психолог
Вікторія Хромець*

Моє знайомство із текстом книги відбулося набагато раніше, у 2019 році, коли було опубліковано дисертацію авторки, пані Олени. І ще тоді майнула думка: вартує, аби ці матеріали змогли прочитати якомога більше батьків. Та навіть спеціалісти вряди-годи вивчають дисертації колег... Але ж у розвитку дитини є дуже важливим поняття — ВЧАСНО. І важливо, щоби подібна книга потрапила вчасно на очі тих, хто здатен впливати на формування особистості дитини. Аби вчасно сформувалось розуміння, як діяти системно, як змінювати себе та середовище заради змін у дитині. Інше важливе поняття — МОТИВАЦІЯ. Як сформувати силу волі до подолання, бажання взаємодіяти, як пробудити дитячу душу до розвитку? Красивих і легких рішень ви не знайдете у цій книзі. Знайдете історії тих, хто не відступив, не здався, хто витягнув дітей із пастки замежевої тривожності, якісно змінив їхнє майбутнє та життя їхніх родин.

*Світлана Панченко-Вепшина,
мама, волонтерка, грантовий менеджер фонду
допомоги війську «Рій»*

У цій книзі Олена Цимбаленко майстерно поєднує строгість наукового дослідження з глибоко гуманістичним підходом до дітей, пропонуючи батькам та фахівцям саме те найважливіше — надію, яка веде нас до мотивації працювати з дитиною. Ця науково обгрунтована робота, та водночас сповнена глибокого розуміння індивідуальних потреб дитини, є цінним інструментом для тих, хто

опікується дітьми. Її обов'язково повинен прочитати кожен, хто працює в галузі дитячого розвитку, психології чи спеціальної освіти, а також батьки, які шукають порад і підтримки на своєму шляху.

*Тетяна Назаренко,
травматерапевтка, мама*

Книга дає розуміння батькам дітей з особливими освітніми потребами та й іншим батькам, які зустрічаються з труднощами виховання чи навчання, базове розуміння — що робити. А ще й про інклюзію, так-так, саме про інклюзію — про те, що незалежно від діагнозу (чи його відсутності) є план, за яким потрібно діяти. Немає плану для аутичних дітей чи із затримкою мовлення, чи з проблемною поведінкою — є система, яка працює для окремо взятої дитини. І всі питання можна вирішити, якщо батьки готові вчитися і системно працювати. Книга чітко структурована, без зайвих слів, що, як на мене, дуже важливо. До того ж, раджу її прочитати майбутнім батькам, бо це те, що вартує уваги під час підготовки до батьківства.

*Ольга Макаренко, нейропсихолог, корекційний педагог,
засновниця «Лицею Ольги Макаренко»*

Отримала книгу Олени Цимбаленко, коли читала — то в душі раділа, а чому ж?! Та тому, що це такий крутий інструмент, коли батьки і молоді педагоги беруть такі книжки, а там — як рецепт — все чітко і ясно! Ти розумієш — куди йти і що робити! Ти розумієш — є світло в кінці тунелю і це нестрашно! Просто треба працювати! І працювати правильно! Дякую пані Олені за її багаторічний досвід і за те, що ділиться з нами! Тож — до перемоги!

*Ірина Костюк, мама дитини з особливими освітніми
потребами, экс-директор інклюзивно-ресурсного центру.
Надзвичайний та повноважний посол України на Кубі*

Ця книга є важливим внеском у розвиток аналізу поведінкових вад у дітей та підлітків із порушенням розвитку та комунікації. Книга буде корисною як для батьків, що виховують дітей з вадами розвитку так і фахівців (корекційних педагогів, дефектологів, логопедів), що працюють в цьому напрямку.

*Наталя Друзенко,
керівниця та засновниця ГО «WeCan»,
мама дитини з ментальною інвалідністю*

ГЛАВА I



ПОРУШЕННЯ РОЗВИТКУ. ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Насправді протягом останніх 10–15 років проблема порушень розвитку дітей перестала бути сферою специфічних професійних інтересів окремих фахівців. Сьогодні з даною проблемою щороку стикається все більше родин. Діагнози «аутизм», «розлад аутистичного спектру», «розлад дефіциту уваги та гіперактивність» і т. д. вже знайомі майже кожному. Що об'єднує ці всі діагнози (а ще сюди ж можна додати: «сенсомоторна алалія», «загальне недорозвинення мовлення» і т. д. — часто одна і та сама дитина має кілька діагнозів від різних спеціалістів)?

Зазвичай такі діти мають одну спільну особливість: вони категорично відмовляються від комунікативної взаємодії. І саме ця відмова ускладнює або унеможливорює будь-які спроби цілеспрямованого навчання.

Інакше кажучи: дитина не реагує на прохання, гостро сприймає заборони, за допомогою істерик або іншої неприйнятної поведінки маніпулює оточуючими (передусім — батьками). Але зазвичай близьких турбує не стільки поведінка, скільки наявні при цьому всьому затримки розвитку мовлення, відсутність побутових навичок і т. д. І мало хто пов'язує причину — відсутність комунікативної взаємодії — з наслідками — всіма іншими затримками.

Протягом 2013–2019 років на базі корекційного центру в Києві нами було проведене дослідження з метою виявити основні чинники, які впливають на успішність психолого-педагогічної корекції порушень спілкування у дітей, результати якого викладені у моїй кандидатській дисертації. Ми об'єднали всіх дітей з подібними порушеннями в окрему категорію: діти з порушеннями спілкування. Адже діагноз тут взагалі ні до чого. В своїй роботі ми ніколи не просили і жодного разу не спиралися на діагноз: виключно на наявні навички та зону найближчого розвитку.

Комунікацію та здатність до неї можна визначити як засіб формування людської особистості, адже лише в процесі взаємодії з іншими людьми відбувається соціалізація індивіда та розвиток його здібностей. Комунікація є органічною духовною потребою людини, ізоляція від суспільства призводить до важких психічних травм. Навіть саме існування будь-яких людських спільнот — від малих груп до держав — можливе лише за наявності такого феномену, як комунікація.

Порушення спілкування у дітей проявляється у відсутності здатності до комунікативної взаємодії, а саме в неготовності дитини взаємодіяти соціально прийнятним чином із членами своєї родини й оточенням. Батьки таких дітей скаржаться, що діти не реагують на звертання, не розуміють прохань, не сприймають заборони, відмовляються виконувати на прохання найпростіші речі, які радо виконують із власної ініціативи. З такими дітьми батьки не можуть піти на прогулянку, у магазин, на дитячий майданчик — адже дитина не дотримується правил поведінки в соціумі, нескінченно створює конфліктні ситуації, чим провокує ізоляцію такої родини. Діти з порушеннями спілкування часто змушені навчатися індивідуально чи дистанційно через проблеми з інтегруванням у колектив, що додатково поглиблює ізоляцію дитини й родини.

Найчастіше подібні порушення спілкування розглядаються виключно як один із проявів аутизму (розладу

Таблиця 4. Порівняльний аналіз найбільш успішних методик корекції порушень спілкування у дітей

Прізвище	Метод	Роль значущих дорослих
Б. Бет-тельхейм	Психоаналіз	Вилучення дітей із родини, створення педагогічного супроводу з кількох постійних педагогів, що є фактично аналогом нової родини
І. Ловаас	Прикладний аналіз поведінки	Встановлення керівного контролю з боку педагогів і батьків, батьківські тренінги з метою забезпечення безперервного педагогічного процесу
Р. Августова	Авторська методика, спрямована на розвиток мови та когнітивних здібностей	Роз'яснювальна робота з батьками з метою забезпечення безперервного педагогічного процесу
А. С. Макаренко	Авторська методика, спрямована на корекцію девіантної поведінки	Вилучення дітей із родини, встановлення авторитету педагогів
А. Салліван	Авторська методика роботи зі сліпоглухоніми дітьми	Встановлення авторитету вчителя й батьків. Становлення вчителя як провідної, референтної особи
І. О. Соколянський	Авторська методика роботи зі сліпоглухоніми дітьми	Вилучення дітей із родини, встановлення авторитету педагогів та вихователів як провідних референтних осіб

ГЛАВА 5



ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СПІЛКУВАННЯ

Встановлення керівного контролю з боку значущого дорослого (педагога, батьків)

Встановлення керівного контролю є суттєвим досягненням на первинних етапах психолого-педагогічної корекційної роботи з дітьми, що мають порушення спілкування, та необхідною умовою успіху всієї подальшої роботи. Для встановлення керівного контролю ми використовуємо процедуру інтервенції, припиняємо посилювати небажану поведінку та посилюємо всі наближені випадки комунікативної взаємодії. Процедура інтервенції передбачає створення умов для виконання дитиною простих вимог. Для цього дорослий із дитиною мають знаходитися в обмеженому необтяжливому просторі, покинути який дитина може лише з допомогою дорослого. Дитині висувають прості вимоги, які вона має виконати, і не знімають прохання доти, доки його не буде виконано. Водночас дитині не пропонується жодних розваг, доки вона не виконає завдання. Зазвичай процедура інтервенції є доречною та досить дієвою за повної відмови дитини від комунікативної взаємодії. За активних проявів протестної поведінки важливо не допускати її посилення, яке

відбувається за умови досягнення небажаною поведінкою певної мети, чи отримання будь-яких інших приємних наслідків. У нашому випадку такою метою небажаної поведінки дітей є уникнення комунікативної взаємодії, виконання інструкцій дорослого. У формувальному експерименті педагог наполягав на виконанні завдання доти, доки його не було виконано принаймні в наближеному варіанті. Водночас допускалась часткова допомога дорослого.

Отже, припинивши посилення небажаної поведінки та навчаючи альтернативної поведінки, а саме співробітництва, посилюючи всі випадки виконання дитиною завдань шляхом надання мотиваційних стимулів, ми досягли обов'язкової умови для формування комунікативної взаємодії у дитини з порушенням спілкування — встановлювали керівний контроль та отримували здатність мотивувати дитину на виконання прохань.

Залучення дитини до емоційно значущої взаємодії зі значущим дорослим

Після встановлення керівного контролю ми мали поглибити наше порозуміння з дитиною шляхом залучення її до емоційно значущої взаємодії. Варто зауважити, що емоційно значущою взаємодією мусить бути насамперед для дитини. Це поняття суттєво відрізняється від запровадженого С. Грінспеном та С. Уідер поняття цілеспрямованої емоційної взаємодії (Грінспен С., Уідер С., 2017, с. 86). Під цілеспрямованою емоційною взаємодією С. Грінспен та С. Уідер розуміють слідування інтересам дитини, всіляке привертання її уваги створенням розважальних та кумедних ситуацій: «Щоб полегшити цілеспрямовану емоційну взаємодію, намагайтесь поводитися весело та запально і в розмовах, і в символічних іграх, і коли ви просто обмінюєтесь із дитиною поглядами, звуками, жестами» (Грінспен С., Уідер С., 2017, с. 86). Ці-

адже під час первинного спостереження він протягом усього заняття плакав, вокалізував і навіть не намагався з власної згоди виконувати найпростіші завдання. Попри відставання Володі в інтелектуальному розвитку за зміни поведінкової моделі та формування в нього здатності до комунікативної взаємодії його успіхи в навчанні є досить відчутними, і це може суттєво поліпшити рівень життя хлопчика та його родини. На жаль, через низку об'єктивних обставин батькам не вдалося повною мірою застосувати рекомендації, але навіть за таких умов вони зазначили, що їм стало набагато легше взаємодіяти з Володею в побуті, відвідувати з ним громадські місця, користуватися транспортом та ін.

Протокол спостереження № 2-2

Єгор Морозов, 5 років — С
17 вересня 2015 року

14:00 Єгор заходить до кімнати, вітається з педагогом: «Привіт, можна зайти?» Сідає за стіл.

Єгор ініціює комунікативну взаємодію.

14:02 Педагог дає завдання: «Єгор, розкажи, яка пора року? Чому ти так думаєш? Що відбувається в цю пору року?» Хлопчик уважно слухає запитання й відповідає: «Пора року зараз весна, тому що тане сніг, світить яскраве сонце, воно гріє. З теплих країв прилітають птахи».

Єгор охоче взаємодіє з педагогом.

14:15 Педагог показує Єгору підручник із малюнками. Педагог просить скласти невелику розповідь за малюнками про перелітних птахів. Єгор уважно їх роздивляється й складає розповідь із кількох речень. Після закінчення завдання педагог запитує в хлопчика: «Єгоре, яке завдання ти виконував?» Він відповідає: «Я описував малюнки та складав оповідання».

Єгор охоче взаємодіє з педагогом.

ЗМІСТ

<i>Відгуки про книгу</i>	3
<i>Передмова</i>	11
<i>Глава 1. порушення розвитку. Причини і наслідки</i>	15
<i>Глава 2. Мотивація до комунікативної взаємодії як запорука розвитку</i>	37
<i>Глава 3. Дослідження ролі значущого дорослого у формуванні мотивації до комунікативної взаємодії</i>	44
<i>Глава 4. Аналіз найкращих світових корекційних практик</i>	88
<i>Глава 5. Формування комунікативної взаємодії у дітей з порушеннями спілкування</i>	97
<i>Глава 6. Методика формування вокального мовлення та продуктивного мислення у дітей із порушеннями спілкування</i>	106
<i>Глава 7. Застосування індивідуальних корекційних програм та аналіз їхньої ефективності</i>	119
<i>Післямова</i>	151
<i>Список використаних джерел</i>	154